

Politické a diskurzívne príležitosti lokálneho environmentálneho aktivizmu: prípad premien bratislavského ochranárstva¹

Pavel Šuška²

Geografický ústav SAV, Bratislava

Political and Discursive Opportunities of Local Environmental Activism: The Case of Environmental Protectionism Transformation in Bratislava. Years after 1989, built environment is among the aspects of Central and Eastern European cities most significantly affected by the post-socialist transitions. Although this might seem inevitable as the social settings producing urban forms changed dramatically, the political context of the urban built environment transformation provides an interesting area for a geographical inquiry. The city of Bratislava gives an example of how the 1989 agenda of democracy and participation have been just scarcely met in particular areas. This paper gives a relational analysis of urban governance focusing particularly on informal groups and NGOs in Bratislava advocating the conservation agenda by promoting the symbolical value of place and opposing large-scale development initiatives. It explores how during the last two decades, these preservationists acted in and affected local political opportunity structure, and thus participated in governance shiftings.

Sociológia 2014, Vol. 46 (No. 1: 60-87)

Key words: *Political opportunity structure; discursive opportunities; local environmental activism; post-socialist transformations; Bratislava*

Úvod

Radikálne rozšírenie možností spolupodieľať sa na rozhodovaní o vlastnej budúcnosti bol jeden z najočakávanejších prísľubov Novembra '89. V Bratislave táto požiadavka na tribúnach zaznela aj prostredníctvom skupiny environmentálnych aktivistov a aktivistiek – ochranárov, ktorej členovia dlhodobo poukazovali na problémy prostredia, v ktorom žili a ktorého kvalitu požadovali zlepšiť. Od tých čias si ako zvláštna skupina vyzbrojená špecifickým súborom ideí prešli vlastnou postsocialistickou transformáciou, keď boli nútení reagovať na často dramatické zmeny politického, ekonomického či kultúrneho kontextu, v ktorom sa pohybovali. Zohrali dôležitú úlohu najmä v ostatnom desaťročí charakterizovanom významnými zásahmi do mestského prostredia. V ostatných komunálnych voľbách (2010) ochranármi dlhodobo tematizované problémy politiky mestských premien ovládli predvolebnú kampaň a významným spôsobom ovplyvnili i samotné výsledky. Aktivity tejto skupiny so sieťami podporovateľiek a sympatizantov vystupujúcich pod hlavičkou Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny (SZOPK), Voľného združenia bratislavských občianskych a ochranárskych organizácií (VZBOOO)

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0112/12 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

² Korešpondencia: Pavel Šuška, PhD., Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, Slovenská republika. E-mail: Pavel.Suska@savba.sk

či Bratislava otvorene (BAO), spolu predstavujú jeden z najviditeľnejších prejavov lokálneho verejného politického aktivizmu v novodobých dejinách mesta, ktoré si isto zaslúži pozornosť spoločenskovedného bádania.

Predmetom záujmu predloženej štúdie je špecifická forma kolektívneho konania, ktorým sa lokálni aktéri snažia z občianskych pozícií ovplyvniť procesy rozhodovania o budúcnosti mestského prostredia. Ich pozície a aktivity budú nazerané z pohľadu kontextu politických príležitostí, v ktorých sú ukotvení a ktoré určujú hranice poľa ich pôsobnosti, no ktoré sami svojim konaním transformujú. Takýto kontextuálne citlivý prístup umožní interpretovať viaceré aspekty premien aktivít, ktoré sa formovali v dynamickej interakcii so širším prostredím spoločenských premien dvoch postsocialistických dekád.

Politické príležitosti lokálneho environmentálneho aktivizmu

Koncepty ako občianska participácia, občianska advokácia (Strečanský 2004), verejný politický aktivizmus (Císař et al. 2011) či občiansko-politická participácia (Bútorová a Gyárfášová 2010) označujú rôznou mierou organizovaných občiansku aktivitu zameranú na ovplyvnenie politických výstupov³. Pod prívlastkom občianska sa chápe skutočnosť, že na dosiahnutie cieľov sa primárne nevyužíva ekonomická moc, alebo moc vyplývajúca z pozície v politicko-správnych orgánoch (i keď na tieto sa ako na inštitúcie a orgány presadzujúce verejný záujem občania svojimi aktivitami priamo alebo nepriamo obracajú). Občania do politických procesov nevstupujú len ako jednotlivci, ale využívajú možnosti združovania sa v rôznych kolektívoch, združeniach či hnutiach. Môže ísť o veľmi neformálne a voľné iniciatívy, ale tiež o formalizované a zákonmi upravované podoby mimovládnych organizácií (MVO), pričom tieto opäť nevystupujú izolovane, ale často sú prepájané väzbami podpory a spolupráce utvárajúce mobilizačné siete (Smith – Fetner 2007).

V zmysle uvedeného je v príspevku pozornosť venovaná najmä občianskej alebo občiansko-politickej participácii v podobe občianskej advokácie primárne reagujúcej na plánované alebo realizované zmeny v mestskom prostredí. Jej prejavy sa v rámci komplexných spoločenských transformácií dostávali do nových vzťahov voči presadzovaniu súkromných záujmov, ako i inštitucionalizovaným formám obhajovania verejných záujmov (štát a úroveň verejnej správy). Inými slovami, pôjde o definovanie pozície verejného občianskeho aktivizmu v systéme lokálneho vládnutia (governance). Na rozdiel od lokálnej samosprávy (alebo vlády – government) reprezentovanej aktivitami

³ Občiansko-politická participácia sa tak líši od primárne apolitickej spoločenskej participácie, keď v prvom prípade ide o snahu ovplyvniť rozhodovanie o veciach verejných, v prípade druhom o združovanie sa s dovnútra smerovanými aktivitami ako napr. záujmové spolky a kluby a pod. (Bútorová a Gyárfášová 2010: 450), a tiež od foriem združovania s cieľom plniť rôzne „obslužné“ funkcie, napr. v oblasti zdravotníctva, vzdelávania, bývania, sociálnej starostlivosti a pod. (Strečanský 2004).

formálneho riadiaceho systému v rámci konkrétnych administratívnych hraníc, ktoré zahŕňajú výkon konkrétnych právomocí a povinností upravených jasnými procedurálnymi pravidlami, lokálne vládnutie (governance) predstavuje oveľa širší súbor procesov miestneho riadenia integrujúci viaceré sektory a aktérov (Hambleton et al. 2003: 12). Jednou z charakteristických čŕt sú práve rôzne formy zapojenia predstaviteľov občianskeho, verejného, dobrovoľníckeho či komunitného sektora do procesov rozhodovania.

Výskum kolektívneho jednania či sociálnych hnutí v politických procesoch je inšpirovaný poznatkami mnohých spoločenskovedných odborov a vychádza z rôznych teoretických východísk. S istou dávkou zjednodušenia je možné hlavné prístupy rozdeliť do troch základných skupín. Teória mobilizácie zdrojov sa zameriava na interné organizačné podmienky a snaží sa vysvetliť mobilizáciu sociálnych hnutí prostredníctvom zdrojov dostupných organizáciám, napr. peniaze, zručnosti, vedúce osobnosti a sociálne siete. Modely politických procesov sa naopak sústreďujú na externé podmienky organizácií sociálnych hnutí, špeciálne zmenám v štruktúre politických príležitostí. Teória nových sociálnych hnutí sa ubera tretím smerom, keď zdôrazňuje sociálne a ekonomické štruktúrne zmeny, ktoré umožňujú vznik nových pocitov nespravodlivosti, kolektívnych záujmov, hodnôt a identít. (Miller 2000: 39-40).

To, že oblasti, na ktoré sa sústreďia jednotlivé spomínané prúdy bádania, sú v realite zviazané vzájomnými vzťahmi, sa prejavuje aj v rastúcom záujme pristupovať k nim celostne a synteticky. Na komplexné pochopenie postavenia občianskych aktivít v danom čase a mieste sa ako nevyhnutné javí komplexné skúmanie príležitostí a obmedzení, foriem organizácie a spôsobov diskurzívneho rámcovania vlastnej činnosti (Miller 2000, Sarre – Jehlička 2007, Klocoková – Findor 2008). Cieľ predloženého príspevku je však oveľa skromnejší. V centre pozornosti sú v prvom rade vzťahy vonkajšieho prostredia k aktérom miestneho politického aktivizmu. Za dva relevantné aspekty vonkajšieho politického prostredia, ktoré v interakcii s hnutím ovplyvňujú jeho aktivity a šance na úspech, viacerí autori považujú dnes už klasický koncept štruktúr politických príležitostí a čoraz väčšej pozornosti sa tešiace pole kultúrnych alebo diskurzívnych príležitostí (McCammon et al. 2007, Gotham 1999).

Základnou myšlienkou v pozadí konceptu štruktúry politických príležitostí alebo politického kontextu je presvedčenie, že kapacity a vlastné konanie ako výber cieľov, taktík a stratégií kolektívnych politických aktérov sa nedejú vo vákuu a nie sú iba výsledkom interných rozhodnutí. Tieto treba vnímať v kontexte príležitostí a obmedzení, ktoré ponúka dané politicko-inštitucionálne nastavenie, v ktorom ku konaniu dochádza (Tilly 1978, Tarrow 1989, 1998, Meyer 2004, Smith – Fetner 2007). Okrem existencie problému či pociťovanej

nespravodlivosti, ktoré kolektívny aktér tematizuje, rámcuje a ktorého riešenie požaduje, vstupujú do hry mnohé faktory spoluurčujúce hranice príležitostí. V zásade ide o atribúty: (1) formálnej inštitucionálnej štruktúry, (2) neformálnych procedúr a prevládajúcich postupov a (3) širšej mocenskej konfigurácie (určujúcej napr. možnosti spojenectiev, ale aj opozičných aliancií) relevantnej z pohľadu politickej aktivity (Kriesi 1995).

Pri konceptualizácii vzájomného vzťahu kolektívneho konania a štruktúr politických príležitostí sú neudržateľné pozície štruktúralného determinizmu, rovnako ako voluntarizmus zdôrazňujúci neobmedzené možnosti individuálneho či kolektívneho konania. Miesto toho vzťahu medzi týmito analytickými kategóriami musia byť uvažované v zmysle vzájomnej konštitúcie a dialektickej dynamickej transformácie. Táto skutočnosť je formálne deklarovaná v prípade politického prostredia, ktoré je v demokratických režimoch z definície otvorené istej možnosti zmeny stimulovanej aj prostredníctvom občianskych aktivít. Výsledkom je obmedzenie konceptu štruktúry politických príležitostí na aspekty politického systému, ktoré na jednej strane síce vymedzujú rozvoj hnutia nezávisle od zámerného konania zúčastnených aktérov, na strane druhej však tieto nie sú i napriek relatívnej stabilite konštantné či statické. K ich zmene dochádza spolupôsobením faktorov, ktoré sú mimo priamej kontroly aktérov, alebo k nim dochádza kumulovaním dôsledkov zámerných konaní a prostredníctvom komplexnejších podôb úspechu verejného aktivizmu. Okrem substantívneho úspech, teda zmeny konkrétnej politiky v reakcii na úsilie aktivistov, môže hnutie dosiahnuť úspech procedurálny, teda otvorenie nových formálnych spôsobov participácie a uznania legitimity aktérov i nimi vznášaných požiadaviek (Kriesi 1995). Zvláštny prípad komplexnejšieho úspechu môže byť spojený so štruktúrnym impaktom, teda transformáciou samotnej štruktúry politických príležitostí, ktorý môže mať podobu radikálnej komplexnej zmeny – sociálna revolúcia, či čiastkových zmien, napr. prostredníctvom inštitucionalizácie hnutia v systéme vládnutia, či vzniku novej politickej strany dlhodobo obhajujúcej pôvodné požiadavky (Kitschelt 1986).

Okrem takto definovaných štruktúr politických príležitostí vstupujú do interakcie s hnutím a jeho aktivitami ďalšie dôležité charakteristiky širšieho politického kontextu. Ide o kultúrno-ideologické aspekty politického priestoru formujúce tzv. štruktúry diskurzívnych príležitostí. Tieto predstavujú „aspekty verejného diskurzu, ktoré určujú šancu šírenia odkazu vo verejnej sfére“ (Koopmans – Olzak 2004). Dôležitú úlohu tu zohrávajú kľúčové hodnoty a predstavy recipientov odkazu (či už potenciálnych nových podporovateľov a spojencov alebo decízorov) – charakterizované rôznou mierou kultúrneho „súznenia“ (resonance) so základným ideovým rámcovaním odkazu hnutia, pričom táto miera má (spolu s inými faktormi) vplyv na možnosti úspechu

hnutia (McCammon et al. 2007). Vo všeobecnosti vytvára vyššia miera súznenia odkazu s kľúčovými hodnotovými parametrami širšieho diskurzívneho poľa predpoklady pre jednoduchšie šírenie odkazu, ktorý sa stáva zrozumiteľným a legitímnym. Na druhej strane v situáciách, keď nové nepredpokladané udalosti nie je možné uspokojivo vysvetliť v rámci existujúcich konsenzuálnych interpretačných schém, dochádza k vytváraniu predpokladov pre proliferáciu alternatívnych či periférnych rámcov ponúkajúcich interpretačnú inováciu nesúcu transformatívny potenciál pre diskurzívne pole a štruktúry príležitostí (Bail 2012).

Ciele a metódy

Hlavným cieľom predloženej štúdie je preskúmať spôsoby, akým zmeny politických príležitostí ovplyvňovali konanie aktérov verejného politického aktivizmu v oblasti mestského rozvoja, konkrétne produkcie a transformácie mestského vybudovaného prostredia v postsocialistickej Bratislave. Pozornosť je venovaná zvlášť dvom aspektom politického kontextu: politickým príležitostiam charakterizovaným otvorenosťou inštitucionálneho prostredia a diskurzívnym príležitostiam vymedzujúcimi možnosti šírenia a súznenia ideového odkazu hnutia. V súvislosti s prvým aspektom je okrem objektívnych parametrov formálnych a neformálnych prístupov k rozhodovaniu a možnosti spojenectiev dôležitým faktorom aj subjektívne vnímanie a hodnotenie možností, ktoré nemusí byť vždy dokonalé, no má rozhodujúci význam pri vlastnom rozhodovaní (Rootes 1999). Aj z tohto dôvodu bude zvláštna pozornosť venovaná analýze informačných a komunikačných materiálov hnutia, či výpovedí jeho predstaviteľov⁴, ktoré vypovedajú o subjektívnom vnímaní miery otvorenosti rôznych aspektov štruktúr politických príležitostí.

Pri charakterizovaní diskurzívnych príležitostí je pozornosť venovaná dvom základným črtám bratislavského ochranárskeho hnutia, ktoré sú reprezentované ukotvenosťou v hodnotovom prostredí zdôrazňujúcom význam, postavenie a úlohu aktívnej občianskej spoločnosti na jednej strane, na strane druhej sú to idey ochrany a starostlivosti o prostredie obklopujúce človeka, ktoré úzko súvisia s istou mierou (pokiaľ možno transparentnej a demokratickej) regulácie konania meniaceho jeho charakter. Referenčný rámec predstavujú ideologické fundamenty určujúce historickú dynamiku vývoja najdôležitejších konfliktných línií politického sporu slovenskej postsocialistickej spoločnosti, voči ktorému sú vzťahované spomenuté občiansko-participatívne a environmentalistické základy ochranárskeho hnutia.

⁴ Okrem výpovedí a názorov predstaviteľov a predstaviteľiek hnutia prezentovaných vlastnými či mainstreamovými médiami, boli uskutočnené riadené rozhovory s ôsmimi reprezentantmi jednotlivých organizácií, ďalšie názory pochádzajú z nespočítaných verejných prezentácií, diskusií a seminárov.

V predloženej práci si chcem okrem historickej kontextualizácie verejného aktivizmu bližšie všímať i priestorové aspekty týchto vzťahov. Lokalita či miesto neznamená uzavretosť či odrezanosť od extralokálnych vzťahov. Práve naopak, iba cez prizmu „konštitujúcich vonkajškov“ podieľajúcich sa na formovaní miestnej situácie (Massey 2004) je možné pochopiť systém pozicionalít aktérov miestneho vládnutia. Tu hrajú dôležitú úlohu procesy ovplyvňujúce vývoj na iných hierarchických úrovniach – napr. meniace sa štruktúry síl a politické príležitosti na medzinárodnom poli či úrovni štátu, ktoré sa rôznymi spôsobmi premietajú do miestnej situácie.

Bratislavské ochranárstvo v období štátneho socializmu

Obdobie štátneho socializmu je vo všeobecnosti považované za éru neslobody, no tiež ide o obdobie historicky nedávne, keď sa sformovalo veľa zo základov, na ktorých stoja súčasné formy organizácie mestských environmentálnych advokačných aktivít. Skutočnosť, že išlo o obdobie nie pozitívne naklonené vstupu občanov do procesov rozhodovania, je všeobecne známa (Plichtová 2010). Diskurzívne príležitosti boli navyše významnou mierou obmedzené skutočnosťou, že environmentálne otázky boli všeobecne vnímané iba ako podružné aspekty pri snahách o dosiahnutie kľúčových cieľov plánovanej ekonomiky, ktoré boli vyjadrené najmä rastom produkcie (Waller – Millard 1992).

Na druhej strane, aj v tejto komplikovanej situácii boli prítomné snahy o aktívne angažovanie sa zo strany verejnosti (Sarre – Jehlička 2007, Snajdr 2008, Huba 2008, Bútorá 2011). S rastúcim pnutím a nestabilitou v systéme spôsobených stratou vonkajších záruk stability i rozpadom špecifického normalizačného konsenzu (Pullmann 2011) však v čoraz väčšej miere dochádza, minimálne v prípade pôsobenia bratislavského ochranárstva v 80. rokoch, aj k rozvoju nových foriem občianskeho aktivizmu.

Rezignácia ZSSR na zasahovanie do vnútorných záležitostí satelitných štátov vytvorilo nové politické príležitosti v ich vnútri (Misztal – Jenkins 1995). Hlavne od polovice 80. rokov existovalo mnoho signálov oznamujúcich zmeny v doteraz zavedených poriadkoch. Možno sledovať rastúcu odvahu niektorých jednotlivcov či skupín testovať hranice systému hlásiaceho sa, aspoň na úrovni oficiálnych deklarácií, k hľadaniu novej politickej kultúry reprezentovanej „glasnosťou“ (Sarre – Jehlička 2007). V rámci SZOPK sa v Bratislave vyprofilovali niektoré základné organizácie (ZO), ktoré popri

tradičných aktivitách udržiavajúcich si nekonfrontačný expertný charakter⁵ začínajú prekračovať dovedy nespochybnované hranice.

Spočiatku nevinný charakter „zelenej rekreácie“ (Snajdr 2008), v rámci ktorej členovia a sympatizanti hnutia praktizovali svojpomocné polooficiálne akcie na záchranu konkrétnych kultúrnych artefaktov v krajine (drevenice, mestské cintoríny, historické budovy a pod.), po istú dobu nevedli k výraznejším komplikáciám vo vzťahu k mocenskému centru. Pod povrchom však dochádza k zásadným zmenám a „slovenský environmentalizmus sa transformoval do sociálneho a diskurzívneho priestoru, v ktorom ľudia už nechceli chrániť iba prírodu... Ochrana poskytla rámec, v ktorom sa živila a podporovala nová sociálna a environmentálna etika a v ktorom sa zrodilo rastúce hnutie dychtivé rozprávať o občianskych právach a verejnej advokácii“ (Snajdr 2008). Tento nový sociálny a diskurzívny priestor, či ostrov pozitívnej deviácie, disponoval istou príťažlivosťou siahajúcou i za hranice úzko chápaného ochranárstva, pričom rastúca členská základňa ďalej posúvala hranice politizácie a radikalizácie tohto priestoru. Objavujú sa stratégie a aktivity testujúce formálne deklarácie o demokratickosti a slobode systému⁶.

Samozrejme, mnohé z týchto aktivít sa nemohli stretnúť so súhlasným postojom mocenského centra. Výsledkom bola okrem iného výnimočná pozornosť spravodajských orgánov, ktoré zaradili ochranárske hnutie a jeho predstaviteľov na popredné miesta na „línii vnútorného protivníka“ (Balun 2009). Reakciou však bol ešte väčší nárast sympatií k ochranárskemu hnutiu a posilnenie jeho opozično-politického krídla najmä v prostredí mestskej inteligencie⁷. Špecifický spoločenský a politický kontext, ktorý umožnil dočasné vytvorenie takýchto vzťahov podpory založených na mnohvrstvej opozícii voči vtedajšiemu systému, sa však mal čoskoro zmeniť.

⁵ Napr. výzva ZO č. 6 na záchranu prírodných a kultúrnych hodnôt Devínskej Kobyly adresovaná vedeckým a ochranárskym ustanovizniám v celej republike, ktorá viedla k rozšíreniu Štátnej prírodnej rezervácie (ŠPR) Devínska Kobyla o ochranármi navrhované územia (Huba 1988: 16).

⁶ Príkladmi dôsledného uplatňovania nároku na prístup do demokratického prostredia prijímania rozhodnutí boli aktivity na záchranu Konskej železnice či razantnejšie formy občianskej sebaobrany, ako súdenie sa s denníkom Pravda po vydaní Bratislavy/nahlas či list účastníkov schôdze SZOPK primátorovi, požadujúci odvolanie nekompetentného viceprimátora.

⁷ Pramene širokej predrevolučnej podpory ochranárstva malo niekoľko zdrojov, ktoré výrazne prekročovali skupiny a názory spojené s úzko chápanou ochranou prostredia. Mikuláš Huba, jedna z vedúcich osobností hnutia v predrevolučných a porevolučných časoch, ich popisuje nasledovne: „Tešilo sa [ochranárske hnutie] priazni menej závislých žurnalistov i osobností verejného života nespokojných s totalitou a predvídajúcich nutnosť zmeny, takmer unisono ho podporovali bratislavské intelektuálne kruhy. Vďaka aktivitám na záchranu kultúrneho dedičstva malo tichú podporu aj národne orientovaných vrstiev spoločnosti, katolícky disent oceňoval jeho charitatívne črty a orientáciu na morálne hodnoty, disent politický (napr. Charta 77) sympatizoval s ochranárskou opozičnosťou. Sympatie ochranárom vyjadrovali aj perestrojkoví komunisti a tí, čo boli postihnutí po roku 1968, našli v ochranárskej opozičnosti voči spoločným protivníkom určitú osobnú satisfakciu. Alternatívne a politicky mysliaci ľudia videli v ochranároch budúcu stranu Zelených západného typu, nezávislejší vedci možnú platformu na publikovanie svojich zatracovaných názorov. ... Nezanedbateľnú skupinu podporovateľov tvorili tisíce ľudí, ktorým ochranári pomohli, či už s opravou drevenice alebo so záchranou záhradiek, viníc či celých starých dedín a štvrtí pred demoláciou“ (Huba 1996: 74).

Občianska spoločnosť v období postsocialistickej transformácie

Novembrové udalosti odštartovali zásadné celospoločenské zmeny, ktoré redefinovali postavenie jednotlivca vo vzťahu k štátu. Jednou z najdôležitejších zmien bolo významné rozšírenie konceptu občianstva a občana, ktorý už prestal byť chápaný výhradne v zmysle nositeľa sociálnych práv, ale prisudzované sú mu širšie práva participácie v politickej, ekonomickej a sociálnej sfére formálne podporené inštitucionálnou transformáciou (Čambáliková 1996). Avšak rodiaca sa sloboda so sebou priniesla aj množstvo, pre mnohých azda nečakaných, zvrátov a výziev.

Je nad rámce tohto príspevku popísať a interpretovať množstvo otázok a peripetií prítomných vo vzťahoch ustanovujúcich nový spoločenský poriadok a definujúcich jeho mocenské prostredie. Vo všeobecnosti je však možné poukázať na niektoré zásadné momenty a trendy vývoja demokracie a občianskej participácie v slovenskej spoločnosti, ktoré budú v ďalšej časti doplnené o špecifiká environmentálneho a ochranárskeho hnutia v Bratislave.

Vzťahy štátu a občanov v etapách spoločenskej transformácie podliehali významným zmenám. November 1989 symbolizoval popretie autoritatívnych prvkov definujúcich dovtedajší režim. Po prvých dvoch ponovembrových mesiacoch, keď „moc ležala na ulici“, keď verejné zhromaždenia protestujúcich občanov predstavovali silu, ktorá významným spôsobom ovplyvňovala prijímanie zásadných politických rozhodnutí, sa táto začala rýchlo sťahovať do vznikajúcich centier a inštitúcií (Krapfl 2009) a začal sa trend všeobecného poklesu občianskej participácie (Bútorová – Gyárfášová 2010: 455).

Na druhej strane sa naštartoval proces právneho prijatia občianskych aktivít do zákonných noriem ČSFR a neskôr SR, teda rozširovania formálnych prístupov meniacich stávajúce politické príležitosti. Tieto sa realizovali prístupím k medzinárodným záväzným dohovorom a zmenami v štátnom právnom poriadku. Okrem Medzinárodného paktu občianskych a politických práv, ktorý formálne nadobudol platnosť už v r. 1976, to bol napr. Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd, ktorý sa stal záväzným najprv pre ČSFR a od 18. marca 1992 i pre vznikajúcu SR a našiel odozvu aj pri príprave ústavy SR (Pirošík 2004). Na záväzné medzinárodné dohovory a ústavnú úroveň postupne nadviazali ďalšie všeobecné a osobitné zákonné a podzákonné normy. Medzi relatívne nedávne udalosti v tomto smere patrí prístup SR k tzv. Aahurskému dohovoru⁸.

Často turbulentný vývoj na ceste spoločenskej transformácie, sprevádzaný značnou polarizáciou spoločnosti a zásadnými hodnotovými rozdielmi

⁸ Tento bol pôvodne prijatý v r. 1998 v rámci Európskej hospodárskej komisie OSN a hlavnou oblasťou úprav sú zásady účinnej občianskej účasti na rozhodnutiach týkajúcich sa životného prostredia. Ide o právo na informácie, účasť občanov na rozhodovacom procese a prístup k spravodlivosti v oblasti životného prostredia. SR pristúpila k dohovoru 5. decembra 2005 (no ako uvidíme neskôr, praktické uplatňovanie zásad z neho plynúcich stále nie je ideálne).

politických subjektov uchádzajúcich sa o moc a príležitostne obsadzujúcich mocenské centrá v štáte, sa prejavil aj v rozdieloch ich pohľadu na postavenie verejnosti. Rôzne vlády v závislosti od svojho zloženia deklarovali i prakticky napĺňali odlišné postoje voči občianskym snahám o participáciu v politických procesoch alebo pri kontrole prijatých rozhodnutí. Napriek všeobecne deklarovanej podpore demokratizácie spoločnosti sa čoskoro ukázali rozdielne interpretácie hraníc, v ktorých by mali nezávislé občianske iniciatívy operovať. Počas slovenskej transformácie bolo v tomto smere nepochybne najdramatickejšie obdobie mečiarizmu, teda najmä tretie obdobie V. Mečiara vo funkcii premiéra (1994 – 1998), vyznačujúce sa okrem iného značnou spoločenskou polarizáciou a hostilitou formálneho politického centra voči akýmkoľvek snahám o spochybnenie či konfrontáciu existujúcich pomerov⁹. S postupnou stabilizáciou vnútropolitckej situácie po r. 1998 síce (aj vďaka dohľadu a garanciam medzinárodných inštitúcií) dochádza k revízii niektorých najvýznamnejších politík majúcich za cieľ oklieštiť možnosti pôsobenia občianskej spoločnosti (napr. schválenie nového zákona o nadáciách), nový vývoj však so sebou priniesol nové výzvy, najmä v podobe finančného zabezpečenia fungovania mimovládneho sektora¹⁰.

Idea ochrany prostredia a línie sporu slovenského politického života

Hoci sa vývoj sféry občiansko-advokačných aktivít na poli zmien mestského prostredia dial plne v kontexte doteraz načrtnutých všeobecných procesov, ochranárske idey tiež vstupovali do vzťahov s okolím svojim špecifickým spôsobom, čím bola definovaná ich svojská pozícia. Z pohľadu sledovania meniacich sa charakteristík transformujúceho sa politického kontextu je možné v súvislosti s diskurzívnymi príležitosťami ochranárskych myšlienok v rámci ponovembrovej histórie vyčleniť niekoľko základných etáp.

Bezprostredne po Novembri 89 nastáva dramatické, v mnohom nejednoznačne vyznievajúce obdobie zásadných celospoločenských posunov. Nádej vyvolával fakt, že „zelené hnutie vošlo do zmeny duchovne vari najpri-

⁹ V oblasti pôsobenia formalizovaných občianskych aktivít, teda mimovládnych organizácií (MVO), mala významný dosah príprava a schválenie tzv. prvého zákona o nadáciách. Napriek vypusteniu (ku ktorému došlo po silnom domácom a zahraničnom tlaku) niektorých najreštrikovnejších momentov z pôvodného návrhu (napr. priama dvojstupňovosť registrácie, povinná obmena riadiacich orgánov či počiatočný vklad 10 mil. Sk) mala mimoriadna prisnosť zákona za následok len k 1. septembru 1997 zánik približne 1 800 nadácií (Marček 2004).

¹⁰ Z dôvodu postupnej stabilizácie pomerov v bývalých socialistických krajinách strednej Európy koncom 90. rokov a so vznikom nových oblastí „zasluhujúcich si podporu budovania inštitúcií západného typu“ začala upadať pozornosť západného sveta a výdatnosť finančných tokov, ktorým sa tento región dovtedy tešil (Marček 2004, Strečanský 2004). Výrazným impulzom sa stali zmeny geopolitických priorít krajín západnej Európy a najmä USA, z ktorých pochádzala značná časť všetkých prostriedkov určených na podporu rozvoja domácich demokratických štruktúr a ktoré fakticky stáli za vybudovaním existujúcej finančnej infraštruktúry podporujúcej formalizovanú časť mimovládnej sféry. Na druhej strane sa doposiaľ nepodarilo v širšej spoločnosti presadiť chápanie funkcie občianskej advokácie ako dôležitého piliera presadzovania verejného záujmu, čím by bolo možné očakávať viac prostriedkov zo súkromných darov či prostredníctvom daňovej asignácie (Strečanský 2004).

pravenejšie, s mohutnejúcim ohlasom a s energetickými výkrikmi...“ (Mináč 1993, cit. v Dubnička 2010). Podpora ochranárstva zo strany širokej verejnosti, prameniaca z pozitívneho obrazu hnutia na konci 80. rokov minulého storočia, naberala na sile aj počas revolučných udalostí, v ktorých toto zohralo významnú úlohu. Aj obdobie, ktoré bezprostredne nasledovalo, keď dochádza k prvým posttotalitným del'bám moci na základe prvých demokratických volieb, vyznievalo v mnohom pre ochranárov alebo ľudí pochádzajúcich z tohto prostredia celkom nádejne¹¹. Kombináciu bezprecedentnej otvorenosti vznikajúceho systému politickej reprezentácie a pretrvávajúcej podpory zo strany verejnosti využili niektorí predstavitelia hnutia, ktorí obsadili viaceré z dôležitých postov na presadzovanie zelenej agendy. Toto obdobie je spojené s prípravou základných právnych noriem a položením základov inštitúcií, ktoré neboli doposiaľ v tomto priestore prítomné, čím priamo ovplyvnili mnohé parametre budúcich politických príležitostí.

Na druhej strane sa rýchlo začínajú prejavovať trendy vedúce k postupnému oslabeniu hnutia samotného, ako i k zásadným zmenám v otázke chápania environmentálnych problémov v transformujúcej sa spoločnosti. Sila sa stala slabinou, keď sloboda a diverzita odrazu predstavovali bariéru dosiahnutia konsenzu v novom prostredí, kde sa zrazu mohlo a žiadalo vyjadriť k najrôznejším otázkam, často mimo rámca občianskej angažovanosti či environmentálnych otázok. Výsledkom bolo zásadné oslabenie spôsobené personálnym odlivom, keď mnohé z vedúcich osobností využili nové možnosti a zamierili do iných sfér spoločenského a politického života (Snajdr 2008, Jehlička – Sarre 2007, Strečanský 2004). Navyše sa niekdajšia jednota bývalých stroskotancov na ‘ostrovoch pozitívnej deviácie’ rozplynula, keď títo začali zaujímať rozdielne, často vzájomne opozičné pozície v novom poriadku. Takéto preskupenie síl, v ktorom nie nevýznamná časť reprezentantov aktívneho občianstva prešla do veľkej politiky, a teda svojím spôsobom na opačnú stranu barikády, nechali nielen ochranárske hnutie, ale i len pomaly sa rodiacu širšiu občiansku spoločnosť personálne značne oslabenú (Mesík 1996).

V súvislosti so zmenami ďalšieho vnímania environmentálnych problémov, postavenia ochranárskeho hnutia a jeho diskurzívnych príležitostí v slovenskej postsocialistickej spoločnosti dôležitú úlohu zohrali hlavné línie sporu, ktoré definovali nielen jej celkové politické prostredie, ale ďalej prispievali k triešteniu a istej schizofrénii v environmentálnom hnutí. Prvým zásadným momentom novovznikajúceho environmentálneho politického naratívu postsocialistickej transformácie sa stala vytrvalá (re)produkcia diskurzu kladúceho podstatné

¹¹ Po prvých slobodných voľbách v r. 1990 sa stalo postupne 6 členov SZOPK členmi slovenskej alebo federálnej vlády, v oboch parlamentoch zasadlo 15 poslancov. Zaujali aj ďalšie významné pozície. Odhaduje sa, že v prvých komunálnych voľbách v r. 1990 sa do mestských a miestnych zastupiteľstiev dostalo asi 300 členov SZOPK, okrem iného bolo takto obsadené aj kreslo bratislavského primátora (Huba 1996).

prepojenie medzi environmentálne problémy a fungovanie, resp. zlyhania systému štátneho socializmu (Herschel – Forsyth 2001). Tu sa kritika fungovania štátneho socializmu v súvislosti s otázkami životného prostredia prejavovala v dvoch témach: všeobecne uznávaná nadradenosť západného trhového modelu, ktorý svojim zameraním na ekonomický manažment a internalizáciu enviromentálnych nákladov, a dôraz na úlohu občianskej spoločnosti vytvárajúcej spravodlivú a efektívnu environmentálne politiky (Herschel – Forsyth 2001, Jehlička et al. 2005, Filčák 2012).

Historický kontext globálneho trhového triumfalizmu (Peet – Watts 1993) a neoliberalizmu spolu so zjednodušenými predstavami o spoločenskej transformácii mali za následok asymetrie kladeného dôrazu z väčšej časti na premenu ekonomickej sféry predstavujúcej spoločenskú základňu, na ktorej pilieroch sa mali automaticky vytvoriť komplexné inštitúcie známe zo západného demokratického sveta (Myant – Drahekoupil 2010). Absencia skúsenosti s politikou a limitované poznanie západných spoločností viedli predstaviteľov ochranárskeho hnutia k presvedčeniu, že demokratická politika a voľný trh budú automaticky chrániť prostredie (Jehlička et al. 2005).

Rýchlo sa však ukázalo, že ani v novoformujúcom sa politickom diskurze nie je pre zelené témy viac miesta. Prvým zásadným momentom bol rozkol medzi „fundamentalistami“ a ľuďmi pôvodne tiež participujúcimi v politizujúcom sa prostredí ochranárskeho hnutia druhej polovice 80. rokov, no neskôr zjavne prioritizujúcich iné témy. Situácia sa vyhrotila počas predvolebného zápasu prvých slobodných volieb v Československu (1990). Pôvodne jednotné ochranárske kádre tu už stáli proti sebe, keď novozaložená Strana zelených (SZ) súťažila o hlasy voličov s menej vyhranenou VPN, pričom stret bývalých kolegov a priateľov so sebou bremeno tohto historického puta očividne neniesol¹² (Mesík 1996).

Praktická politika víťazov tejto a ďalších konfrontácií sa čoskoro ukázala byť v rozpore s predstavami ďalšej časti zužujúceho sa kruhu environmentalistov. Už politická reprezentácia, ktorá vzišla z prvých ponovembrových volieb a jej nasledovníčky, ktoré do r. 1998 boli zväčša spojené s postavou trojnásobného premiéra V. Mečiara, sa rozhodli prijať za svoje mnohé z kontroverzných

¹² Sklamanie z novovznikajúcej situácie vyjadrila popredná predstaviteľka ochranárskeho hnutia Gabriela Kaliská: „...naši členovia dnes zákonite zastávajú vládne a iné oficiálne posty. Získali ich aj preto, že mali kredit ochranárov. Pozor, nielen povest' odvážnych politikov z novembrových a ponovembrových dní. hnutie VPN má jednoznačný cieľ: nielen natrvalo udomácnit' v našich zemepisných šírkach demokraciu, ale stať sa aj jej garantom, ba arbitrom v sporných otázkach. Žiaľ, neosvojilo si názor „fundamentalistov“ (ako nás radi politici z našich radov označujú), že súčasne s tým sa dá a musí bojovať za životné prostredie. ... Dnes hnutie VPN „obsadilo“ kľúčové miesta, z ktorých riadi ďalší osud životného prostredia. Má ho úplne v rukách. ... Naši politici, či kamaráti pri určovaní ďalšieho osudu životného prostredia neprezradili, nezverejnili, akou cestou sa budú uberať, neobjasnili základnú filozofiu, ktorou sa budú riadiť. ... Ľudia z našich radov sa nám tak vzdialili, že sú už na opačnej strane (samozrejme so štítom demokracie). Je to beznádej z toho, že nás dnes naši kamaráti, etablovaní na oficiálnych postoch, označujú za neznesiteľné, naivné osoby, dokonca nás prirovnávajú k Biľakovi: tvrdia o nás, že manipulujeme s ľuďmi a nahovárame ich na otvorené výpady proti nim“. Vydeľujú nám miesto tvrdohlavej opozície a pridelujú len rolu nekompetentných dobrovoľníkov...“ (Práca 25. 4. 1990, citované v Mesík 1996).

budovateľských projektoch zdedených z dôb minulých, ktoré vzbudzovali mnoho otázok v oblasti ich dosahu na životné prostredie (dobudovanie vodného diela Gabčíkovo, výstavby hlinikárne v Žiari nad Hronom, otázky jadrovej energetiky, či projekt síce nový, no nemenej kontroverzný – kandidatúra Tatier na usporiadanie zimných olympijských hier v r. 2006). Prezentácia podobných projektov politickými špičkami ako národného záujmu vrhla slovenské environmentálne hnutie na jednu z najvýznamnejších hran politického štiepenia slovenskej spoločnosti – hranu nacionalistickú¹³.

Vo všeobecnosti je možné sledovať stratu záujmu o environmentálne témy v rôznych segmentoch spoločnosti. Ako už bolo naznačené, nové elity si rýchlo osvojovali nové politické ciele a priority, často v rozpore s pôvodnými ideálmi hnutia, v ktorom sa ocitli v 80. rokoch. „Vývoj po novembri ‘89 ukázal, že záujem časti intelektuálov a žurnalistov (publicistov) o problematiku životného prostredia a sympatie k ochranárstvu neznamenal zároveň stotožnenie sa s ich hodnotami. Tieto aktivity jednoducho využili ako platformu odporu voči totalite“ (Podoba 1996: 98).

V každodennosti prebiehajúcej transformácie spojenjej s novými výzvami kladenými na členov spoločnosti sa postmaterialistické hodnoty, na ktorých stoja idey ochrany prostredia, rýchlo dostali do tieňa otázok riešenia ekonomického a politického smerovania krajiny (Kopeček 2009). Pri spolupôsobení často nepriateľských odkazov dominujúcich verejnému diskurzu (Podoba 1996) dochádza aj k zásadnému poklesu záujmu o environmentálne témy¹⁴, čím sa významnou mierou redukovali oblasti dostupnosti zdrojov či mobilizačného potenciálu v prípade konkrétnych aktivít. Nádej, že farba zamatu revolúcie bude zelená sa tak relatívne rýchlo ukázala byť ilúziou (Podoba 1998).

Už v prvej polovici 90. rokov sa spolu s nacionalistickou líniou sporu do popredia rýchlo dostáva ďalšia, v našom prostredí s uvedenou nacionalistickou úzko zviazaná, konfliktná línia. Ide o špecificky transformačnú otázku, ktorá sa významným spôsobom prejavila práve na Slovensku, kde definovala štruktúru politických síl najmä počas prvej dekády transformácie. S nástupom mečiarizmu sa hlavnou politickou otázkou stal vlastný charakter štátneho usporiadania. Na dvoch stranách stáli tzv. konsenzuálne-demokratický a autoritársko-mocenský blok (Szomolányi 1999). Postoj, ktorý zaujala väčšina aktívnej občianskej spoločnosti, environmentalistov nevynímajúc, prispel na jednej strane k jej spolitizovaniu, na druhej strane environmentálne hnutie bolo vtlačené do tábora a spojenectiev, ktorým ideologicky na socio-ekonomickej línii sporu dominovali skôr nepriateľské nálady. Konkrétne ide o veľmi silný

¹³ Váhavý postoj k otázke dôsledného univerzálneho environmentalizmu, aj v rámci SZ oslabovaný zdôrazňovaním významu partikulárnych národných záujmov, viedol o.i. k praktickému rozpadu tohto subjektu (Snajdr 2008).

¹⁴ Kým tri mesiace po novembri 1989 až 90 % občanov považovalo problémy životného prostredia za prioritné, v r. 1992 im už popredný význam prisudzovalo len 5 % (Zamkovský – Žilínčík 1996).

neoliberálny politicko-ekonomický diskurz, ktorý si v rôznej miere osvojili nielen všetky pravicové strany, ktoré tomuto bloku dominovali, ale i mnohé z mediálnych mienkotvorných prostredí (Šimečka 2013).

Významným špecifikum postsocializmu, keď sa situácia zásadným spôsobom líši od tej na západe, je ideologické prepojenie environmentálneho hnutia. V krajinách západnej Európy a severnej Ameriky bol environmentálny aktivizmus súčasťou širších emancipačných snáh a vzniku tzv. nových sociálnych hnutí, ktoré sa významným spôsobom začali prejavovať v 60. rokoch minulého storočia. Záujem o problémy životného prostredia, ale i protest proti vojne, odmietnutie rôznych foriem diskriminácie viedli ku kritickému zhodnoteniu jestvujúcich pomerov. Teoreticko-ideologické základy často predstavovali rôzne ľavicové prúdy či „deideologizované“ post-materialistické hodnotové orientácie. Avšak aj v druhom prípade praktická aplikácia takýchto politík so sebou nakoniec nevyhnutne nesie nutnosť regulácie či iných, netrhových, zásahov v mene emancipácie sociálnych skupín, inklúzie ďalších aktérov do procesov rozhodovania či ochrany životného prostredia. Miesto toho sa v postsocialistickom prostredí strednej a východnej Európy, a zvlášť výrazne na Slovensku, vnímanie pokrokovej zmeny od r. 1989 dávalo prevažne do súvislosti so zavádzaním trhových vzťahov do rôznych sfér spoločenského života, než s ich reguláciou. Výsledkom je istá schizofrénia ochrannárskeho hnutia a jeho predstaviteľov, ktorí sa na jednej strane hlásia k pokrokovým prúdom slovenského politického života, na druhej strane sú s nimi v otvorenom, či častejšie tichom spore v niektorých zásadných politicko-ekonomických otázkach.

Diskurzívne príležitosti environmentálnych advokačných aktivít sa tak zužovali v súvislosti s novými definíciami verejného záujmu, ktorý bol primárne určený prostredníctvom zvyšovania ekonomickej výkonnosti na báze neoliberálnych odporúčaní a zásad. Idea ochrany prostredia sa tak dostala opäť do konfliktu s ‘verejným záujmom’. Príkladom stretu predstáv o funkcii a charaktere územia a prostredia v komplexnom rozvoji môže byť obhajoba zúženia „neodôvodnene rozsiahlej“ pamiatkovej zóny v centre Bratislavy vrchným predstaviteľom rezortu (ministerstva kultúry), ktoré má pamiatkovú ochranu na starosti F. Tóthom (2005 – 2006): “Neodôvodnená územná pamiatková ochrana by tiež obmedzovala verejný záujem na rozvoji mesta Bratislava ako hlavného mesta Slovenskej republiky, najmä jeho rozvoj v oblasti bytovej výstavby, sociálneho vybavenia, infraštruktúry, a potláčala jeho funkciu administratívneho a obchodného centra medzinárodného významu” (cit. v Dostál et al. 2006).

Kým udalosti súvisiace s koncom obdobia mečiarizmu na Slovensku znamenali vo všeobecnosti pozitívne zmeny vo vzťahoch medzi štátom a

občianskou spoločnosťou¹⁵, tento obraz videný hrubou optikou zakrýva nové konfliktné postavenie, do ktorého sa dostali environmentálne aktivity. Nové hranice konfrontácie však čoskoro určili nanovo definovaný verejný záujem. Kým v 90. rokoch sa verejný záujem spájal s budovaním „národného“ kapitalizmu a aktivitami štátu, so slabnúcim postavením štátu v ekonomickej oblasti ako aktívneho zdroja investícií, vytvárania pracovných miest a regulátora ekonomického prostredia sa aj „verejný záujem“ dáva čoraz viac do súvislosti s aktivitami privátneho sektora (Drahokoupil 2009).

Obdobie tzv. štandardizácie politického spektra charakterizované základným ľavo-pravým delením neprineslo v tomto smere žiadne dramatické zmeny. Napriek z celoštátnej perspektívy významnému postaveniu politického subjektu hlásiaceho sa k sociálno-demokratickej orientácii, jeho pôsobenie zatiaľ neprinesol hmatateľné výsledky ani v zmysle inštitucionalizácie občianskej participácie v procesoch rozhodovania, ani v dôslednejšej a efektívnejšej regulácie a jasnejších pravidiel investičných aktivít – napríklad aj v oblasti výstavby.

Nové formy miestnych environmentálnych advokačných aktivít

Od začiatku 90. rokov dochádza aj k ďalšej zásadnej zmene identity miestneho ochranárskeho hnutia v súvislosti s rozvojom extralokálnych vzťahov a väzieb umožnených rušením rôznych bariér. Na jednej strane rástla diverzita v súvislosti s príchodom nových aktérov participujúcich na environmentálnych hnutiach reprezentovaných napr. pobočkami medzinárodných organizácií ako Greenpeace či Priatelia Zeme, na strane druhej boli realizované rôzne medzinárodné programy podpory rozvoja občianskej spoločnosti (Snajdr 2008). Výsledná zmena geografie environmentálneho aktivizmu sa nepremietla len do roviny dočasnej hojnosti dostupných zdrojov (teda dôležitej otázky, ktorá však v rámci tejto štúdie ostáva bližšie nereflektovaná), ale priamo vytvárala dôležité extralokálne a interskalárne spojenectvá zvyšujúce akcieschopnosť aktivistických hnutí (Císař 2010). Jedným z dôležitých výsledkov vytvárania podobných sietí medzinárodných interakcií umožňujúcich prenos hodnôt, noriem a know-how bolo vyškolenie kádrov tretieho sektora, ktoré dodnes zohrávajú významnú úlohu vo fungovaní miestneho politického aktivizmu.

I keď mobilizačný potenciál nových hráčov na poli ochranárstva bol zo začiatku relatívne významný, na rozdiel od tradičných organizácií, ktoré stratili veľké skupiny svojich aktívnych podporovateľov už v prvých porevolučných rokoch, čoskoro sa s problémom absencie masovej podpory museli vysporadú-

¹⁵ Tzv. demokratický okrúhly stôl – rokovanie predstaviteľov tretieho sektora s lídrami „prodemokratických“ a čoskoro vládnych strán (SDK, SDE, Maďarská koalícia a SOP) predstavoval podľa niektorých komentátorov nový moment v spolupráci mimovládnych organizácií, keď sa „(t)retí sektor dostal do pozície nadstranickeho spoločensko-politického aktéra, čo je príslubom novej politickej kultúry“ (Demeš – Bútora 1998: 656).

vať sami. Avšak jednoznačne negatívne hodnotenia environmentálnych advokačných aktivít, či občianskej spoločnosti všeobecne, iba na základe participačného deficitu je iba jedna stránka veci. Ako upozorňujú Petrova a Tarrow (2007), existuje aj druhý aspekt aktivizmu – transakčný, ktorý, i keď so sebou nesie viaceré problémy, je vo všeobecnosti v strednej Európe aktívne rozvíjaný. Pod transakčným aktivizmom majú autori na mysli aspekt trvalých alebo dočasných pút a vzťahov medzi organizovanými neštátnymi aktérmi navzájom a medzi nimi a politickými stranami, držiteľmi moci a ostatnými inštitúciami (Petrova – Tarrow 2007: 79). Práve kombinácia sociálnych a kultúrnych kapitálov predstaviteľov tradičného ochranárstva (spojenie s viacerými predstaviteľmi súčasných elít, ktoré vzniklo v prednovembrovom období) a nových ľudí so spojením na zahraničné centrály nových NGO (s novými zručnosťami a zdrojmi) vytvorila podmienky takejto efektívnej spolupráce.

Bol to práve tento aspekt, ktorý sa zásadným spôsobom rozvíjal v prostredí všeobecnej hostility centrálnych štátnych inštitúcií voči kritickým prejavom občianskej spoločnosti, aktívne potláčanej legitimacy a šírení odkazu podkopávajúceho širšiu spoločenskú akceptáciu, zvlášť vyostrené v prípade environmentálnych advokačných aktivít. Tieto tvorili významnú súčasť defenzívnych aktivít Grémia tretieho sektora (G3S) smerujúcich k zachovaniu samotného občianskeho prvku v spoločnosti počas mečiarizmu. Jeho porážka však neznamenala koniec všetkých problémov a environmentálna platforma Ekofórum¹⁶ opäť musela hľadať a obhajovať vlastné autonómne postavenie voči inštitucionalizovanej verejnej sfére.

Priestor transakčného aktivizmu Ekofóra predstavoval prostredie, v ktorom sa formovali nové kádre a vznikali nové nápady a stratégie či organizovali edukačné aktivity, ktoré si vyžadovalo prostredie rýchlo a zásadne sa meniacich právnych noriem. Časom vzniká možno početne nie príliš veľká, no relatívne efektívna sieť s viditeľnými výsledkami. Platforma environmentálnych MVO v r. 2000 iniciovala kampaň „Za dobrý zákon o prístupe k informáciám“, v tom istom roku aktívne podporila kampaň „Za dobrú reformu verejnej správy“, participovala na aktivitách smerujúcich k zavedeniu inštitútu ombudsmana, podporovala aktivity smerujúce k riešeniu otázok financovania mimovládneho sektora, zasadila sa o rozšírenie Rady vlády pre mimovládne organizácie (Zajac 2004). Tieto a im podobné aktivity hnutia stali jeho

¹⁶ Ekofórum predstavovalo a stále predstavuje jednu z hlavných báz rozvoja transakčného aktivizmu environmentálnych organizácií a hnutí na území Slovenska. Vzniklo ako neformálna platforma environmentálnych MVO ešte v decembri 1989. Cieľom platformy je prepájaním rôznych skupín zvyšovať ich efektivitu. Ide napríklad o zdieľanie informácií a komunikáciu (internetový portál changenet.sk) či získavanie podpory a solidarity naprieč sieťou, teda forma mobilizácie zdrojov pri rôznych aktivitách. Príkladom sú napr. aktivity súvisiace s možnosťou podať hromadnú pripomienku pri príprave legislatívnych noriem, ktorá je podmienená predložením 500 podpisov občanov. V rámci existujúcej siete podpory dokázali environmentálne organizácie viackrát splniť túto podmienku v priebehu dvoch až troch dní (Zajac 2004).

predstaviteľov do úlohy aktívnych aktérov transformácie formálnych štruktúr politických príležitostí na celoštátnej i lokálnej úrovni.

Okrem rozvíjania transakčného aktivizmu dochádza v tomto prostredí i k ďalšiemu významnému posunu. S rastúcim poznávaním vlastných kapacít v rámci existujúcich štruktúr politických príležitostí dochádza aj k znovuobjaveniu lokálne orientovaného aktivizmu v zmysle reakcie na miestne problémy. I keď tento aspekt bol vždy nejakou mierou prítomný v aktivitách environmentálnych hnutí, od začiatku transformácie v novembri 1989 sa špeciálne bratislavské skupiny významnejšou mierou sústredili hlavne na snahu ovplyvňovať procesy na celoštátnej úrovni. Príčiny tejto orientácie boli najmä v bezprecedentnej otvorenosti formálnej politiky na celoštátnej úrovni v bezprostredne ponovembrovom období a nutnosti sebaobrany v období mečiarizmu. Na druhej strane pôsobil tiež fakt, že Bratislava, na rozdiel napríklad od Prahy, si udržala pozíciu najvýznamnejšieho centra ochranárskych aktivít v krajine, vďaka čomu aktivitám hnutia dlho dominovali nadlokálne témy a vskutku lokálny aktivizmus sa konštituoval len postupne (Sarre – Jehlička 2007). Ďalšou dôležitou skutočnosťou bola istá absencia zásadných problémov zapríčinených významnejším pretváraním urbánneho prostredia v dôsledku nižšej budovateľskej aktivity v 90. rokoch (Šuška 2012b). Situáciu dokumentuje napr. príspevok v diskusii na konferencii k desiatemu výročiu vydania Bratislavy/nahlas, ktorá sa konala 15. novembra 1997, a ktorej časti boli neskôr zachytené v publikácii Bratislava/nahlas po desiatich rokoch (Huba a Podoba 1998). Hovorí sa tu napr. o „verejnom pobúrení“, či dokonca „vybudení spiacej spoločnosti“. Príčinou bol zámer postaviť „rovno“ dve čerpacie stanice na 500-metrovom úseku Brnianskej cesty (Huba – Podoba 1998: 47). Pre pozorovateľa súčasných premien vyznieva mierka odsudzovaných zámerov v súvislosti s reakciou už len smutno-úsmevne.

Rastúce kapacity hnutia a tlak na mestské prostredie¹⁷ postupne viedli k silnejúcim organizačným aktivitám na mestskej úrovni. Skúsenosti z fungovania Ekofóra sa na bratislavskú úroveň preniesli v podobe založenia lokálnych aktivistických sietí združujúcich občianske organizácie a iniciatívy, ktoré sa venujú páľčivým otázkam Bratislavy, ako zeleň, doprava, architektúra, urbanizmus a pod., najskôr v podobe Vol'ného združenia bratislavských

¹⁷ Najvýznamnejšie stavebné aktivity obdobia konca 90. rokov a prvých rokov novej dekády sa spájali s budovaním systému diaľničného obchvatu a naň nadväzujúcich komunikácií. Predmetom kritiky sa tak stali absencia protihlukovej bariéry v oblasti južného portálu tunela Sitina, zničenie lužných lesov na Petržalskej strane v dôsledku vyústenia mostu Apollo (vtedy vedeného ešte pod pracovným názvom Košická) či posilnenie funkčnej odrezanosti Petržalky od zvyšku mesta budovaním diaľnice v úseku Einsteinova (IBO Informácie bratislavských ochranárov 2000). Pre prípady negatívnej percepcie mestských premien v rôznych častiach mesta pozri napr. Ira (2005), Andráško (2006).

občianskych a ochranárskych organizácií¹⁸ (VZBOOO) a neskôr platformy Bratislava otvorene (BAO).

Dôležitým aspektom, určujúcim štruktúry politických príležitostí bratislavských ochranárov, bola prístupnosť mestských inštitúcií, ich ochota informovať, komunikovať a zapájať aktivistické siete do procesov rozhodovania. Takouto otvorenosťou lokálnych štruktúr politických príležitostí bolo charakteristické obdobie, keď post primátora zastával Jozef Moravčík (1998 – 2002). Podľa súdobých materiálov hnutia, ako i na základe osobného hodnotenia získaného v rámci riadených rozhovorov s predstaviteľkami a predstaviteľmi hnutia, bola pre dané obdobie príznačná relatívna otvorenosť inštitúcií lokálnej správy. Magistrát hlavného mesta SR Bratislavy s primátorom vyšiel dovedy v nebývalej miere v ústrety snahám o participáciu na rozhodovaní. Tieto boli spečatené podpisom „Memoranda občianskych organizácií a iniciatív Bratislavy“ s predstaviteľmi mesta. Z tlačovej správy k stretnutiu VZBOOO s predstaviteľmi mesta (uskutočnilo sa 28. 10. 1999), ktorého cieľom bolo „zhodnotiť polročnú spoluprácu ochranárov a magistrátu v oblastiach, ako sú informovanosť a účasť občanov na rozhodovaní, zeleň, doprava či územné plánovanie“, je zjavné uspokojenie s dosiahnutými výsledkami: "Ochranári ponúkajú svoju odbornosť, svoj občiansky pohľad a v neposlednom rade spätnú väzbu. Magistrát akceptoval zástupcov mimovládnych organizácií ako svojich partnerov, čo znamená, že máme možnosť vstúpiť do procesu rozhodovania nie až ex post, ale už pri tvorbe plánov... Otvorená a čestná komunikácia s verejnosťou by mala byť bežnou praxou miestnej samosprávy a my cítime, že v Bratislave sa táto prax pomaly začína zahŕňať. Už nejde len o to, občanov informovať o prijatých rozhodnutiach, ale spraviť ich súčasťou rozhodovania. Bratislavský magistrát urobil prvý krok týmto smerom“ (Pauliniová – Polakovič 1999).

Lokálne environmentálne advokačné aktivity v období stavebného boomu

Avšak ideál symbiotického vzťahu medzi aktívnou občianskou verejnosťou a oficiálnou mestskou reprezentáciou sa v Bratislave nestihol „zahŕňať“ tak, aby nebolo možné tento proces zvrátiť. Pod túto zmenu sa podpísala kombinácia niekoľkých faktorov. Išlo najmä o dramaticky rastúcu exponovanosť mestského územia, ktoré sa stalo prostriedkom zhodnocovania súkromných investícií a o proces uzatvárania prístupu k miestam prijímania rozhodnutí realizovaný novou politickou reprezentáciou, ktorý bol umožnený, okrem

¹⁸ Jeho členmi boli: Bratislavské regionálne ochranárske združenie, Greenpeace, iniciatíva Naše mesto, Mestský výbor SZOPK, OZ Za zdravú Patrónku, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život, Za Matku Zem, Združenie občanov lokality Fialkové údolie, ZO SZOPK Sirius, ArTUR, BicyBa.

iného, inštitucionálnou podrozvinutosťou oblastí formálneho prístupu k rozhodovaniu z vonka.

Do štruktúry vzťahov miestneho rozhodovania o území s príchodom nového storočia čoraz razantnejšie zasahuje ďalší kľúčový aktér – súkromní investori. Vďaka kombinácii rôznych faktorov nebol ekonomický rozvoj mesta v priebehu postsocialistickej transformácie rovnomerný. Až voľby r. 1998 znamenali ukončenie obdobia medzinárodnej izolácie Slovenska a zmenu kurzu politicko-ekonomickej orientácie krajiny smerom k integrácii do európskych a globálnych štruktúr. Jedným z výsledkov bol s rozvojom investičných aktivít a súvisiaci rastúci tlak na územie, pričom Bratislava ako politické, ekonomické a administratívne centrum krajiny sa stala zvlášť významným cieľom ich realizácií (Šuška 2012b, Križan – Šveda 2011). Rastúci tlak spolu s neexistenciou vízie a regulatívov na jej podporenie a ešte sa len rodiacimi zákonmi upravujúcimi transparentné konanie samosprávy (Šuška 2012a) prispeli k vzniku situácie, ktorá, ak priamo nespôsobilá nárast počtu konfliktných momentov, určite neobsahovala systémové riešenie, ktoré by umožnilo sa im efektívne vyhnúť.

Okrem týchto zmien došlo v meste na základe výsledkov komunálnych volieb z r. 2002 aj k zmene politickej reprezentácie. V januári 2003 sa funkcie primátora hlavného mesta ujíma Andrej Ďurkovský, ktorý sa svojím znovuzvolením v r. 2006 stal postavou, ktorá viac ako ktokoľvek iný, symbolizovala mestskú politiku počas obdobia stavebného rozmachu. Zaužívaná prax z predošlých období, keď na základe podpisu memoranda medzi primátorom a mestskými ochranárskymi organizáciami mali tieto nebývalý prístup k informáciám a dokumentom týkajúcich sa prijímaných rozhodnutí, sa začala postupne rušiť. Na začiatku funkčného obdobia nového personálneho obsadenia magistrátu sa ešte pokračovalo v zaužívaných postupoch. Dňa 10. 3. 2003 primátor na podnet ochranárov zvolal (posledný) okrúhly stôl, kde sa stretli občania a ochranári s predstaviteľmi mesta. Predmetom diskusie bola nespokojnosť občanov s nevhodným charakterom ťažobných postupov v bratislavskom lesoparku (Trubíniová 2003). Podobne bola zo strany primátora čoskoro zrušená prax poskytovania interných materiálov určených pre poslancov mestského zastupiteľstva. Podľa dlhoročnej aktivistky Kataríny Šimončíchovej začala byť prekážkou kritika občianskych environmentálnych organizácií. „Záviselo to od tlačových správ, aké sme vydávali, keď boli zlé, tak že nás potrestá – nebudete vedieť, čo sa deje“ (Šimončíchová 2010). Všeobecné obmedzenia súvisiace s rokovacím poriadkom mestského a miestnych zastupiteľstiev, ktoré sa spravidla konajú počas pracovnej doby, čím do veľkej miery vylučujú účasť širšej verejnosti a luxus prístupu je obmedzený len pre predstaviteľov profesionalizovaných zoskupení, boli takto ešte posilnené.

O zmenenej situácii na poli mestského rozhodovania o území svedčí otvorený list primátorovi, starostom mestských častí a poslancom mestského a miestnych zastupiteľstiev z 22. 10. 2004, v ktorom ešte pred pár rokmi spojní predstavitelia VZBOOO vyjadrujú svoje znepokojenie. „Kto schválil, kto povolil tieto stavby, ktoré nerešpektujú mnohokrát ani Aktualizáciu územného plánu z r. 1993 či iné platné dokumenty a už vôbec nie mienku občanov?! Kto sa predbežnými, územnými, stavebnými a inými rozhodnutiami snažil priblížiť a vyhovieť požiadavkám investora?! Kto umožnil, aby sa dali zlegalizovať „čierne“ stavby?! Prečo investorovi stačí zaplatiť neprimerane nízku pokutu (či úplatok?) a pokračuje v stavbe?! Dokedy budeme čakať na nový stavebný zákon, ako aj na skutočne autoritatívnu stavebnú inšpekciu a úrady, ktoré zamedzia takýmto praktikám?! Kedy bude asanovaný prvý „načierne“ postavený dom?! Kedy zvíťazí zdravý rozum a svedomie nad peniazmi a podvodmi?!“ (VZBOOO 2004).

Na stránkach informačného periodika 'Informácie bratislavských ochranárov' vydávaného Mestskou organizáciou SZOPK sa v tomto období množia správy dosvedčujúce nespokojnosť ochranárov s konkrétnymi aktuálnymi a plánovanými projektmi v oblasti premien mestského prostredia. Reflektované boli hlavne kauzy intenzifikácie výstavby, ktorou boli už dlhšiu dobu zasiahnuté najmä oblasti centra mesta, kde boli zvlášť veľkému tlaku vystavené čoraz vzácnejšie nezastavané územia¹⁹.

Najviac mediálnej pozornosti si získala kauza predaja mestských pozemkov lesíka Krasovského súkromnému investorovi a jeho plánované zastavanie, v rámci ktorej došlo k dovedy najúspešnejšiemu mobilizačnému počinu v histórii novodobého bratislavského ochranárstva. Okrem tradičnej odbornej argumentácie proti pripravovanému projektu (návrhu na vyhlásenie lesíka za chránený krajinný prvok podložené odbornými správami a analýzami, spochybnenie postupov pri vydávaní kladného stanoviska k investičnej činnosti) a snahy komunikovať s orgánmi verejnej správy aktivisti rozbehli niekoľko, často nápaditých, aktivít s cieľom zabrániť predaju lesíka a následnej výstavbe na jeho území. Bola zorganizovaná živá ľudská reťaz obopínajúca celé predmetné územie (zúčastnilo sa približne 2 000 ľudí), ktoré bolo následne vyhlásené za ÚChO (územie chránené občanmi). Občianske iniciatívy dokonca navrhli mestu odkúpenie pozemku za výhodnejšiu cenu akú ponúkol súkromný investor. Predaju a následnej výstavbe nedokázala zabrániť ani petícia, pod ktorú sa podpísalo 14 000 občanov. V marci 2006 bola táto odovzdaná na magistráte, ten však na ňu neodpovedal.

¹⁹ Predmetom kritiky sa tu stali napr. projekt revitalizácie bratislavského podhradia, zámer výstavby na Napoleonskom vĺšku, plán zastavania parku na Belopotockého ulici, projekt zástavby Vodárenskej záhrady na Mudroňovej. Akcia „Zachráňme nábrežie“ z roku 2004 predstavovala jedno z prvých verejných vystúpení proti výstavbe pripravovaného projektu River Park.

Na problémy v spôsoboch formálnej interakcie občanov a magistrátu poukazujú zistenia kontrolórky mesta vo veci postupu pri riešení sťažností a petícií v období rokov 2006, 2007 a prvého polroku 2008, podľa ktorých v práve spomenutom prípade nešlo o výnimku: „Magistrát mal neporiadok aj v evidencii a riešení petícií. Z tých, ktoré Kalasová [kontrolórka, pozn. autor] kontrolovala za rok 2006, ani v jednom prípade nenašla odpoveď kompetentného. ... Kontrolórka ďalej zistila, že počítačový program, ktorý magistrát používa tri roky, vôbec petície a sťažnosti neprevzal, hoci boli doručené. Nedá sa teda ani povedať, koľko ich bolo a či sa riešili. ... Za rok 2007 ďalej chýbal zoznam petícií, teda sa nedá zistiť, koľko ich magistrát dostal. Na kontrolu ich pracovníci úradu predložili 43, z nich bolo riadne a v lehote vybavených len 17. ... Za minulý rok [2008, pozn. autor] kontrolórka v piatich spisoch, ktoré preverovala, nenašla nič iné, iba samotnú petíciu. Magistrát teda nemá žiadne potvrdenie, ako naložil napríklad s petíciou proti likvidácii parčíka na Belopotockého alebo za zachovanie predajne v Starej tržnici“ (Kraková 2009).

Vstup ochranárov do sféry formálnej politiky

Výsledkom uzatvorenia radnice po nástupe A. Ďurkovského na post primátora (2002) bola zmena stratégií, ktorými sa rôzne skupiny snažili vplývať na rozhodovacie procesy. Jednou z nich, okrem „tradičných“ akcií vyjadrenia názoru ako happeningy, petície či diskusné stretnutia, sa stal aktívny vstup do politiky. Najprv prostredníctvom podpory konkrétnych kandidátov v komunálnych voľbách, o štyri roky neskôr už ako samostatný subjekt.

Aj počas obdobia uzatvárania mestského rozhodovania verejnosti sa nezastavil proces zužovania okruhu aktívnych participujúcich. Prakticky v každom z rozhovorov s aktérmi environmentálnych advokačných aktivít v meste zaznieva reflexia problému nedostatočného personálneho zastúpenia, v ktorého dôsledku sa značne zúžili možnosti praktickej činnosti, či už vo sfére šírky (poukazovanie na ďalšie problematické situácie) alebo hĺbky záberu (dôslednejšie sledovanie či púšťanie sa do náročnejších postupov ako napr. súdne spory). Zo začiatku dobre fungujúca voľná platforma VZBOOO postupom času stratila svoj jednotiaci potenciál a orientáciu na lokálne témy. Dôvodom bol najmä pokračujúci odchod kádrov spojený s nutnosťou jednotlivých, často rozdielne zameraných organizácií sústrediť sa na vlastné aktivity a prežitie. Na druhej strane sa vyprofilovalo početne malé, no aktívne transakčné jadro aktivitami vzájomne previazaných jednotlivcov pôsobiacich v rôznych organizáciách, z ktorých viacerí sa s blížiacimi komunálnymi voľbami v r. 2006 rozhodli do nich priamo zapojiť. Vzniká iniciatíva Bratislava otvorene (BAO).

Volebný program iniciatívy na existujúcich politických stranách nezávislých kandidátov pozostával zo štyroch bodov, z ktorých väčšina priamo reflektovala problémy politiky rozhodovania o územnom rozvoji: (1) zastaviť zahusťovanie mesta, ktoré sa rozmohlo v posledných rokoch, (2) zastaviť nekoncepčnú výstavbu, bezhlavý výrub zelene, (3) skvalitniť a rozvíjať verejnú dopravu a (4) zvýšiť informovanosť, transparentnosť rozhodovania a spoluúčasť verejnosti na činnosti samospráv (BAO 2006). Predvolebná kampaň v rámci bratislavských komunálnych volieb r. 2006 okrem iného ukázala aj to, že problematické vnímanie premien vybudovaného prostredia sa netýkajú len širšieho centra či vnútorného mesta. Aj iné subjekty si osvojili, aspoň na úrovni predvolebných sľubov, agendu kritiky jestvujúcej praxe výstavby v meste. Heslá ako „Stop zahusťovaniu“ či „Zelený Ružinov“ dopomohli napríklad k volebnému víťazstvu kandidátom na starostov v MsČ Karlova Ves a Ružinov.

Na tomto mieste nebudem hodnotiť volebné úspechy ani pôsobenie zvolených kandidátov a kandidátiek z radov ochranárov na nových postoch, ktoré si isto zaslúžia vlastnú podrobnú analýzu. Faktom však zostáva, že volebné obdobie 2006 – 2010 neprinieslo v rovine prijímania zásadných rozhodnutí výraznú zmenu k lepšiemu. Práve naopak, obdobie druhého primátorského obdobia Andreja Ďurkovského predstavovalo éru doposiaľ najväčšej široko prejavovanej nespokojnosti s výstavbou na území mesta v jeho novodobej histórii. Nezmenil sa exkluzivistický prístup radnice k občanom, pričom ďalej narastala frekvencia a intenzita konfliktných situácií. Rastúca realitná bublina a horúčkovité budovanie v nejednoznačne regulovanom a netransparentnom prostredí (Šuška 2012a) si vybrali svoju daň v podobe radikálnej premeny viacerých lokalít a priamo viedli k prejavom rastúcej nespokojnosti s takýmto vývojom. Príkladom nech sú ohrozenie a strata viacerých prvkov reprezentujúcich industriálnu architektúru prelomu 19. a 20. a prvej polovice 20. storočia, ohrozené parky a verejné priestory, pokračujúca zástavba vinogradov, či zahusťovanie sídlisk. Samostatnými kauzami sa stali proces schvaľovania nového územného plánu – koncepčného dokumentu, ktorý mal vnieť poriadok do prebiehajúcich procesov mestských stavebných premien a zvlášť búranie PKO.

K zmene dochádza aj na úrovni lokálnych diskurzívnych príležitostí, kde po ukojení počiatočného transformačného hladu, najmä po fyzických dokladoch „rozvoja“ (Kulcsar – Domokos 2005), rastie množstvo kriticky reflektovaných problémov mestského rozvoja. Práve tieto sú aj pod vplyvom aktivít ochranárov v médiách svojím spôsobom depolitizované v zmysle absencie normatívo neoliberalného referenčného rámca²⁰. Práve naopak, nedostatočné kapacity

²⁰ Otázkou zostáva aký vplyv mali na miestne ideové posuny zmeny na vyšších hierarchických úrovniach, keď udalosti súvisiace so svetovou hospodárskou krízou do istej miery spochybnili platnosť neoliberalných ideológií. Na druhej strane sa

(lokálneho) štátu v podobe neexistencie dostatočne jasných pravidiel a inštitúcií schopných efektívne regulovať mestské premeny je čoraz častejšie prezentovaná ako hlavná príčina neželaného stavu, čo vytvára oveľa priaznivejšie podmienky šírenia viacerých základných téz demokratického a udržateľného mestského rozvoja formulovaného v ochranárskom hnutí. V komunálnych voľbách 2010 bola v porovnaní s tými predošlými ešte významnejšia priama účasť kádrov z radov ochranárov v predvolebnom zápase (prevažne sústredených v strane Zmena zdola, Demokratická únia Slovenska, prípadne kandidovali za iné subjekty). Zvlášť významný bol však ich vplyv prostredníctvom tém, na ktoré dlhodobo poukazovali a ktoré sa stali široko reflektovanými naprieč politickým spektrom a vyžiadali si minimálne deklaratívny rozchod s dovtedajšou praxou mestskej politiky. Volebné výsledky len potvrdili potrebu definovania „novej politickej kultúry“, kde pre zdola iniciované snahy o participáciu budú vytvorené zodpovedajúce možnosti ich realizácie vo formálnom systéme rozhodovania. Na analýzu úspechov a neúspechov pri obsahovom naplnení tohto projektu si však budeme musieť ešte počkať.

Záver

Predložená štúdia predstavuje príspevok do diskusie o vývoji občianskej participácie v postsocialistickom období na Slovensku. Zvolený kontextovo citlivý prístup na jednej strane decentruje samotné hnutie, ktoré viac nepredstavuje vlastný predmet a mierku analýzy. Na druhej strane, zacielenie na interakčný priestor hnutia a politického prostredia vytvára predpoklady pre komplexnejšie pochopenie dynamiky kolektívnej politickej aktivity. Vzťah politických a diskurzívnych príležitostí sa tak musí chápať ako vzájomne sa podmieňajúci komplex väzieb. Politické príležitosti nielenže vytvárajú motivácie pre politickú akciu prostredníctvom „štruktúrnej“ zmeny, ale tiež dávajú do pohybu „myšlienkové“ posuny v politickej kultúre rozširovaním rezervoárov strategických rámcov a zvyšovaním potencie rámcovania hnutia (Gotham 1999). A naopak, tieto myšlienkové zmeny, spolu s ďalšími faktormi vychýľujúcimi pole „rezonancie“ odkazov, vytvárajú potenciál pre politickú akciu a možnú zmenu štruktúr politických príležitostí, v ktorých aktéri konajú.

História bratislavského ochranárstva sa začala písať v podmienkach normalizácie, teda v nie najpriaznivejšom prostredí pre občianske politické aktivity. Už od r. 1990 sa však začína ukazovať, že aj v novej spoločensko-politickej situácii budú musieť ochranári opäť zaujať opozičné postavenie, navyše komplikované personálnym oslabením i stratou podpory vlastných myšlienok medzi obyvateľstvom. Deväťdesiate roky predstavovali obdobie

však zdá, že okrem špecifických otázok politiky územného rozvoja v Bratislave, sú slovenské a bratislavské elity voči tomuto pohybu imúnne.

formovania nových štruktúr a hľadania nových postupov a stratégií. Bezprecedentná otvorenosť štruktúr politických príležitostí bezprostredne po Novembri '89 umožňovala robiť „veľké veci“. Zakrátko sa však idey ochrany prostredia, ako aj ich praktické napĺňanie začali trieštiť na líniách sporu slovenskej politickej scény. Otázka nacionalizmu, charakteru štátneho usporiadania a nakoniec politicko-ekonomické otázky regulácie a úlohy štátu rozložili jednotu dostatočne silnej reprezentácie environmentálnych tém, ktoré sa dostali na okraj verejného a politického záujmu. Rovnako klesajúci trend malo financovanie takto zameraných aktivít, ako aj miera aktívnej participácie obyvateľstva. Na druhej strane sa v takýchto limitujúcich podmienkach buduje infraštruktúra transakčného aktivizmu, kde sa prepájajú aktéri snažia nedostatočné zdroje nahrádzať čo najefektívnejším využívaním existujúcich a novovznikajúcich vzťahov medzi sebou navzájom a medzi ďalšími relevantnými politickými spojencami.

Práve zásadné premeny verejného politického diskurzu počas postsocialistickej tranzície významnou mierou štruktúrovali postavenie rôznych aktérov politického života. Diskurzy reflektujúce postavenie a úlohy občianskej spoločnosti, ochrany a starostlivosti o prostredie obklopujúce človeka, žiadúcu mieru regulácie konania pretvárajúce prostredie narážali na rôzne konfliktné línie slovenského politického života, pričom tieto zrážky a výsledné možnosti šírenia konkrétnych odkazov zásadným spôsobom formovali aktivity hnutia. Do popredia vystupovali dve roviny hodnotového ukotvenia ochranárskeho hnutia. Zatiaľ čo, minimálne po r. 1998, panuje všeobecná zhoda na úrovni akceptácie občianskej spoločnosti zahŕňajúca umiernené formy občianskeho aktivizmu, na otázky súvisiace s presadzovaním regulačnej agendy sa jednoznačne nenazerá, resp. dlhodobo pretrváva nevôľa túto otázku razantnejšie riešiť. Z pohľadu postavenia environmentálneho diskurzu teda rok 1998 nepredstavuje zásadný medzník.

S rastúcou dynamikou zmien vo vybudovanom prostredí a nevyhnutnými kontroverziami, ktoré tieto so sebou prinášajú, rastú i artikulované pocity nespravodlivosti a snahy ovplyvňovať lokálnu politiku. Dochádza k postupnej zmene mierky pozornosti a lokalizácií environmentálnych aktivít, keď sa popri stratégiách vyjadrenia názoru rozvíjajú najmä aktivity formálnej participácie, ktoré umožňuje relatívne otvorený postoj radnice. Po komunálnych voľbách v r. 2002 však dochádza v dôsledku zmeny neformálnych procedúr z integratívnych na vylučujúce k narušeniu vzťahov medzi občianskymi aktivistami a aktivistkami a predstaviteľmi mesta. Táto situácia viedla k aktívnemu vstupu predstaviteľov občianskej angažovanosti do komunálnej politiky prostredníctvom kandidatúry vo voľbách.

Výsledky z r. 2010 reprezentované deklaroványm hľadaním novej politickej kultúry ukázali, že ochranári a ochranárky – či už osobne, alebo ešte viac

ideovo – majú voličom čo ponúknuť. Treba však pripomenúť, že tento úspech bol zaznamenaný v čase významnej mocenskej rekonfigurácie, keď z pohľadu aktivít hnutia najvýznamnejší oponent – kapitál – v dôsledku prasknutej realitnej bubliny a všeobecnej neistoty ovplyvňujúcej investície významným spôsobom znížil svoju aktivitu, ktorá bola v minulosti vnímaná ako významný faktor spolupodieľajúci sa na vzniku problému.

Medzi politické dôsledky skúmaného prípadu patrí i skutočnosť, že možno nechtiac, no na pozadí tematizácie konkrétnych otázok a káuz, ochranári poukázali na praktickú neudržateľnosť viacerých neoliberalných konštrukcií interpretujúcich a predpisujúcich fungovanie spoločnosti (a to aj v bratislavskej bašte tejto ideológie). Išlo hlavne o predstavy, podľa ktorých plánovanie a regulácia sú len historickým prežitkom. Ukázalo sa totiž, že inštitucionálne podrozvinuté mesto bez efektívne fungujúceho hlavného architekta, dopravného inžiniera a dobre spracovaných územných plánov sa šmahom neviditeľnej ruky dobre fungujúcim nestane. Rovnako, že vlastníctvo sa nespája s absolútnymi právami a majiteľ parcely sledujúci výhradne svoje ciele neznamená len všeobecný prínos, ktorého aspoň časť nakoniec prekvapkajú aj k tomu poslednému obyvateľovi, ale že takéto konanie môže pre svoje okolie predstavovať i zásadný problém, ktorý sa môže stať základom politickej akcie.

Na záver sa ešte musím vyjadriť k aktuálnym témam, ktorým sa v súvislosti s participáciou a demokraciou venujú viaceré kritické prúdy spoločenskovedného výskumu. Citlivá analýza projektov posilňovania participačných a deliberačných aspektov miestneho/mestského vládnutia viedla viacerých autorov a autorky k spochybneniu myšlienky hľadania všeobecného konsenzu, ktorý má len zakryť iné, mäkkšie formy vylúčenia z procesu určovania strategických cieľov (pozri napr. Beaumont – Nicholls 2008). V prípade Bratislavy však počas väčšej časti sledovaného obdobia absentovali základné podmienky podporujúcej aspoň formálnu inklúziu občianskych aktivít. Možno vysloviť aspoň želanie, že už v blízkej budúcnosti budú splnené základné predpoklady pre realizáciu takto zameraných štúdií.

***Pavel Šuška** vyštudoval geografiu na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave, v postgraduálnom štúdiu pokračoval na Geografickom ústave SAV v Bratislave, kde momentálne pôsobí ako vedecký pracovník. Zaoberá sa otázkami politiky premien mestskej krajiny vo vzťahu k postsocialistickým transformáciám.*

LITERATÚRA

ANDRÁŠKO, I., 2006: Percepcia kvality života v mestských štvrtiach Bratislavy. Geografická revue, 2, 2, 227-240.

- BAIL, C., 2012: The Fringe Effect: Civil Society Organizations and the Evolution of Media Discourse about Islam since the September 11th Attacks. *American Sociological Review*, 77, 6, 855-879.
- BALUN, P. (ed.), 2009: 1988: Rok pred zmenou. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- BAO, 2006: Bratislava otvorene! To je vízia. To je slogan občianskej skupiny. Dostupné na: <http://www.bratislava-otvorene.sk> (cit 22-03-2012).
- BEAUMONT, J. – NICHOLLS, W., 2008: Plural governance, participation and democracy in cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32, 1, 87-94.
- BÚTORA, I., 2011: Kto zbúral podhradie? Spory o Nový most a tvár Bratislavy. In Nižňanský, E. – Bútor, I. a kol. *Stratené mesto: Bratislava – Pozsony – Pressburg*. Bratislava: Marenčin PT, s. 11-45.
- BÚTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2010: Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti. *Sociológia*, 42, 5, 447-490.
- ČÍSAŘ, O., 2010: Externally sponsored contention: the channelling of environmental movement organisations in the Czech Republic after the fall of Communism. *Environmental Politics*, 19, 5, 736-755.
- ČÍSAŘ, O. – NAVRÁTIL, J. – VRÁBLIKOVÁ, K., 2011: Staří, noví, radikální: politický aktivismus v České republice očima teorie sociálních hnutí. *Sociologický časopis*, 47, 137-167.
- ČAMBÁLIKOVÁ, M., 1996: K otázke občianskej participácie v transformujúcom sa Slovensku. *Sociológia*, 28, 1, 51-54.
- DOSTÁL, O. – HODÁL, P. – PRÓNAY, K., 2006: Zúženie Pamiatkovej zóny Bratislava – Centrálna mestská oblasť. Dostupné na: <http://www.bratislava-otvorene.sk/section=blok&autor=370054&x=241364&site=232872&cat=235981> (cit. 18-07-2011).
- DRAHOKOUPIL, J., 2009: *Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The Politics of Foreign Direct Investment*. London: Routledge.
- DEMEŠ, P. – BÚTORA, M., 1998: Tretí sektor a dobrovoľníctvo. In: Bútor, M. – Ivantyšin, M. (eds.): *Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- DUBNIČKA, I., 2010: Niekoľko poznámok k problematike termínov spätých s globálnou environmentálnou krízou. In: Marušiak, J. (ed.): *Za zrkadlom politiky*. Bratislava: Veda, s. 266-275.
- FILČÁK, R., 2012. *Spoločnosť trhu a environmentálna politika: aktéri a konflikty*. Bratislava: Veda.
- GOTHAM, K. F., 1999: Political Opportunity, Community Identity, and the Emergence of a Local Anti-Expressway Movement. *Social Problems*, 46, 3, 332-354.
- HERRSCHEL, T. – FORSYTH, T., 2001: Constructing a new understanding of the environment under postsocialism. *Environment and Planning A*, 33, 573-587.
- HUBA, M., 1988: Bratislavskí ochranári: Šestka. *Ochrana prírody*, 12, 1, 16-18.
- HUBA, M., 1996: Environmentálne mimovládne organizácie na Slovensku. In Huba, M. ed. *Ponovembrové Slovensko IV*. Bratislava: EuroUniPress a STUŽ SR, s. 67-75.

- HUBA, M., 2008. Ideál, skutočnosť, mýtus: Príbeh bratislavského ochranárstva. Bratislava: Pro.
- HUBA, M. – PODOBA, J. eds., 1998. Bratislava/nahlas po desiatich rokoch. Bratislava: MO SZOPK Bratislava a STUŽ SR.
- HUMBLETON, R. – SAVITCH, H.V. – STEWART, M., 2003: Globalism and local democracy: challenge in Europe and North America. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- IBO, 2000: Výzva vláde. Informácie bratislavských ochranárov, 10, s. 5-6. Dostupné tiež na: <http://www.seps.sk/zp/mvszopk/ii/2000/index.htm> (cit. 22-06-2012).
- IRA, V., 2005: Quality of Life and Urban Space (case studies from city of Bratislava, Slovakia). Europa XXI: changing spatial patterns of human activity, 12, 83-96.
- JEHLIČKA, P. – SARRE, P. – PODOBA, J., 2005: The Czech environmental movement's knowledge interests in the 1990's: compatibility of western influences with pre-1989 perspectives. Environmental Politics, 14, 64-82.
- KITSCHOLT, H., 1986: Political Opportunity Structures and Political Protests: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. British Journal of Political Science, 16, 57-85.
- KLOCOKOVÁ, J. – FINDOR, A., 2008: Politika sporu a (environmentálne) nové sociálne hnutia: hľadanie vhodných analytických kategórií. Sociológia, 40, 2, 103-126.
- KOOPMANS, R. – OLZAK, S., 2004: Discursive Opportunities and the Evolution of Right-Wing Violence in Germany. The American Journal of Sociology, 110, 198-230.
- KOPEČEK, L., 2009: The Slovak Greens: A complex story of a small party. Communist and Post-Communist Studies, 42, 1, 115-140.
- KRÁKOVÁ, D., 2009: Mesto neriešilo sťažnosti. Sme, 6. 2. 2009. Dostupné tiež na: <http://bratislava.sme.sk/c/4295609/mesto-neriesilo-staznosti.html> (cit. 22-06-2012).
- KRAPFL, J., 2009: Revolúcia s ľudskou tvárou. Bratislava: Kaligram.
- KRIESI, H., 1995: The Political Opportunity Structure of New Social Movements: Its Impact on Their Mobilization. In Jenkins, J. C. – Klandermans, B. (eds.): The Politics of Social Protest Comparative Perspectives on States and Social Movements. London: UCL Press, s. 83-98.
- KRIŽAN, F. – ŠVEDA, M., 2011: Regionálne disparity v bytovej výstavbe na území Slovenska v rokoch 1997 - 2009. Acta Geographica Universitatis Comenianae, 55, 2, 243-264.
- KULCSAR, L. – DOMOKOS, T., 2005: The Post-Socialist Growth Machine: The Case of Hungary. International Journal of Urban and Regional Research, 29, 3, 550-563.
- MARČEK, E., 2004: Financovanie neziskového sektora po 1989. In Majchrák, J. – Strečanský, B. – Bútor, M. (eds.): Keď ľahostajnosť nie je odpoveď. Bratislava: IVO, s. 91-144.
- MASSEY, D., 2004: Geographies of responsibility. Geografiska Annaler, 86B, 1, 5-18.
- McCAMMON, H. – MUSE, C. – NEWMAN, H. – TERRELL, T., 2007: Movement Framing and Discursive Opportunity Structures: The Political Successes of the U.S. Women's Jury Movements. American Sociological Review, 72, 725-749.

- MESÍK, J., 1996: Poľčas rozpadu. In Huba, M. (ed.): Ponovembrové Slovensko IV, Bratislava: EuroUniPress a STUŽ SR, s. 62-64.
- MEYER, D. S., 2004: Protest and Political Opportunities. *Annual Review of Sociology*, 30, 125-145.
- MILLER, B., 2000: *Geography and Social Movements: Comparing Antinuclear Activism in the Boston Area*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- MISZTAL, B. – JENKINS, J. C., 1995: Starting from Scratch Is Not Always the Same: The Politics of Protest and the Postcommunist Transitions in Poland and Hungary. In Jenkins, J. C. – Klandermans, B. (eds.): *The Politics of Social Protest Comparative Perspectives on States and Social Movements*. London: UCL Press, s. 159-166.
- MYANT, M. – DRAHOKOUPIL, J., 2010: *Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia*. Hoboken: Wiley.
- PAULINIOVÁ, K. – POLAKOVIČ, I., 1999: Stretnutie ochranárskych organizácií s predstaviteľmi bratislavského magistrátu - tlačová správa. Dostupné na: <http://www.seps.sk/zp/banahlas/991028.htm> (22-06-2012).
- PEET, R. – WATTS, M., 1993: Development theory and environment policy in an age of market triumphalism – introduction. *Economic Geography*, 69, 227-253.
- PETROVA, T. – TARROW, S., 2007: Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity: The Puzzle of East-Central Europe. *Comparative Political Studies*, 40, 74-94.
- PIROŠÍK, V., 2004: Legislatívny vývoj mimovládnych organizácií. In Majchrák, J. – Strečanský, B. – Bútor, M. (eds.): *Keď ľahostajnosť nie je odpoveď*. Bratislava: IVO, s. 59-76.
- PLICHTOVÁ, J., 2010: Úvod: Výskum občianskej participácie ako interdisciplinárna spolupráca. *Sociológia*, 42, 5, 443-446.
- PODOBA, J., 1996: Ponovembrové médiá verus environmentálny aktivizmus. In Huba, M. (ed.): *Ponovembrové Slovensko IV*. Bratislava: EuroUniPress a STUŽ SR, s. 97-99.
- PODOBA, J., 1998: Rejecting green velvet: transition, environment and nationalism in Slovakia. *Environmental Politics*, 7, 128-144.
- PULLMANN, M., 2011: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium.
- ROOTES, C. A., 1999: Political Opportunity Structures: promise, problems and prospects. *La Lettre de la maison Française d'Oxford*, 10, 75-97.
- SARRE, P. – JEHLIČKA, P., 2007: Environmental movements in space-time: the Czech and Slovak republics from Stalinism to post-socialism. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32, 3, 346-362.
- SNAJDR, E., 2008: *Nature Protests: The End of Ecology in Slovakia (Culture, Place, and Nature)*. Washington: University of Washington Press.
- SMITH, J. – FETNER, T., 2007: Structural Approaches to Social Movements. In Roggeband, C. – Klandermans, B. (eds.): *Handbook of Social Movements across Disciplines*. New York: Springer, s. 13-58.

- STREČANSKÝ, B., 2004: Občianska advokácia a mimovládne organizácie. In Majchrák, J. – Strečanský, B. – Bútor, M. (eds.): Keď ľahostajnosť nie je odpoveď. Bratislava: IVO, s. 183-216.
- SZOMOLÁNYI, S., 1999: Kľukatá cesta k demokracii. Bratislava: Stimul.
- ŠIMEČKA, M., 2013: Šimečka: Sme nehľadá pravdu. Sme.sk, 14. 1. 2013. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/6667070/simecka-sme-nehlada-pravdu.html> (cit. 18-02-2013).
- ŠIMONČIOVÁ, K., 2010: Osobný rozhovor, november 2010.
- ŠUŠKA, P., 2012a: Možnosti a obmedzenia bratislavskej samosprávy pri ovplyvňovaní mestského rozvoja. In Andráško, I. – Dvořák, P. – Ira, V. (eds.): Časovoprosťorové zmeny regionálnych štruktúr ČR a SR. Brno: Ústav geoniky AV ČR, s. 51-61.
- ŠUŠKA, P., 2012b: Produkcia vybudovaného prostredia v postsocialistickej Bratislave: podmienky, dynamika a územný prejav. Geografický časopis, 64, 2, 155-179.
- TARROW, S., 1989: Democracy and Disorder. Oxford: Oxford University Press.
- TARROW, S., 1998: Power in movement: social movements, collective action, and politics. New York: Cambridge University Press.
- TILLY, C., 1978: From mobilization to revolution. Reading, MA: Addison-Wesley.
- TRUBÍNIOVÁ, E., 2003: Okrúhly stôl u primátora Ďurkovského. Informácie bratislavských ochranárov, 2. Dostupné na: <http://www.seps.sk/zp/mvszopk/ii/2003/022003/celkom.htm> (cit. 22-06-2012).
- WALLER, M. – MILLARD, F., 1992: Environmental politics in Eastern Europe. Environmental Politics, 1, 2, 159-185.
- VZBOOO, 2004: Vážený pán primátor. Informácie bratislavských ochranárov, 9-10, 11. Dostupné tiež na: <http://www.seps.sk/zp/mvszopk/ii/2004/index.htm>. (cit. 22-06-2012).
- ZAJAC, M., 2004: Environmentálne mimovládne organizácie. In Majchrák, J. – Strečanský, B. – Bútor, M. (eds.): Keď ľahostajnosť nie je odpoveď. Bratislava: IVO, s. 287-302.
- ZAMKOVSKÝ, J. – ŽILINČÍK, P., 1996: Vývoj environmentálnej politiky v SR (január 1990 – máj 1992). In Huba, M. (ed.) Ponovembrové Slovensko IV. Bratislava: EuroUniPress a STUŽ SR, s. 6-7.